

עמדות וערכים בגדה המערבית

ד"ח מחקר

נמסר לוועדה לעניני השטחים המוחזקים

החוקר האחראי

יוחנן פרס

מ ב א

מסרתה של עבודה זו, לחקור עמדות פוליטיות וזהות לאומית בגדה המערבית.

יש לראות את זהותו הפוליטית של תושב הגדה על רקע כמה נחוני יסוד חברתיים

פוליטיים:

א. על אף קיומם של כמה מרכזים עירוניים מפותחים יחסית, זוהי ארץ המורכבת ברובה ממה שכינינו "כפרים נחשלים" (מחוסרי הספקת מים וחשמל), שרמת השכלתם הממוצעת ורמת הכנסתם לגולגולת נמוכה יחסית.

ב. הגדה המערבית היתה עד פרוץ המלחמה חלק בלתי נפרד מן העולם הערבי. לעובדה זו היו לא רק השלכות מדיניות ואידיאולוגיות אלא גם, ואולי אפילו בעיקר, השפעה ישירה על אורח החיים היומיומי.

ג. ההסטוריה של חבר-ארץ זה, רצופה גלגולים משלטון לשלטון: שנויי זיקה לארצות שכנות שונות. עובדה זו מכבידה, ללא ספק, על גיבושה של זהות לאומית מוגדרת במסגרת העולם הערבי.

ד. לפנינו חברה מובסת, שעברה תוך זמן קצר ביותר מתחושת כח ותקוות נצחון לתודעת מפלה מוחצת, ונתונה כיום תחת שלטון כיבוש.

ה. בעקבות המלחמה נתרופף הקשר עם המדינות הערביות השכנות ובמקביל לכך נוצר מגע רב צדדי עם מדינת ישראל (כולל חלקיה הערביים), לאחר 20 שנות ניתוק.

זהות לאומית היא מערכת המורכבת מממדים רבים. במסגרתו של מחקר זה נאלצנו להתרכז רק בחלק קטן מהם:

א. גבולות הקבוצה שאיתה מזדהים.

ב. סיב היחס האמוציונלי (המשיכות) אל הקבוצה ואל הטריטוריה שלה.

ג. מערכת הצפיות והתקוות לעתיד הקבוצה.

לאור נחוני הרקע המיוחדים לגדה המערבית, יש לראות את ממדי הזהות כרלוונטיים לא רק לניתוח היחסים בין הפרט ובין קבוצה אחת, אלא בין הפרט ובין מערכת של קבוצות: בני הגדה, ממלכת ירדן, כל ערביי פלשתיין (כולל הישראלים) והעולם הערבי כולו.

בצד ההתייחסות החיובית מתגבשת הזהות גם תוך טיפוח התייחסויות שליליות לקבוצות מסוימות. גבולות הקבוצה, מטרותיה וסמליה מקבלות את משמעותן גם ע"י הגדרת האויב המשותף.

לאור הנחיות כלליות אלה נבדוק את מקומם של היהודים וישראל בתודעתם של ערביי הגדה.

קרוב לודאי שהמלחמה יצרה דרמטיזציה של חלק מן הגורמים שהוזכרו לעיל, (למשל -
העמידה במבחן חמור של אחדותו של העולם הערבי) ושינתה את הפרופורציה ביניהם.
ניסינו לבדוק הן את השתקפותה הישירה של המלחמה בתודעת הנחקרים והן את הקשר
בין האלמנטים השונים של היחס למלחמה ובין שאר המשתנים.
לבסוף, בדקנו את מידת החשיפה של האוכלוסייה למקורות קומוניקציה המונית שונים
ואת מידת האמינות שלהם.

נ ו ה ל

על הקשיים המיוחדים הכרוכים בעריכת מחקרי-עמדות (ומחקרים חברתיים בכלל) בחברה הערבית כבר עמדו מספר חוקרים שהתנסו בכך⁽¹⁾, חברה זו אינה מורגלת במחקרים וכל נסיון לאיסוף שיטתי של נתונים מעורר מיד אסוציאציות של בילוש, ריגול או חקירה משטרתית.

קשיים אלה עוד הוקרפו בגלל החקופה בה נערך המחקר (זמן קצר לאחר מלחמת ששת הימים) ובגלל העובדה שנוהל על ידי בני העם הכובש, (יהודים-ישראליים). הציר העיקרי סביבו נסבו מאמצינו המחקריים היה רכישת אמון מצד הנחקרים והבאת לידי שיחה גלויה-לב ככל האפשר.

בשורות הבאות נתאר את הדרכים בהן נקטנו כדי לעמוד במשימה זו.

א. צוות

בבואנו לבחור בצוות מראיינים ניצבה בפנינו השאלה אם להעזר במרואיינים יהודים או ערביים.

נסיוננו הקודם, במחקר בקרב ערביי ישראל, הראה כי יכולת המראיין ליצור קשר בלתי אמצעי עם המרואיין גדולה יותר כאשר המראיין הוא ערבי. מאחר וחשדנותם של ערביי הגדה כלפי זרים גדולה אף מזו של ערביי ישראל, החלטנו להיעזר במראיינים ערביים.

שקולינו אושרו במהלך העבודה. לא פעם חשדו כי המראיין הוא יהודי (שמוצאו מארץ ערבית), ולכן סרבו לשתף פעולה, עד שעלה בידו לשכנע את המרואיינים כי אמנם ערבי הוא.

(1) הקטע הבא מספרו של דניאל לרנר עשוי להדגים ענין זה:

In uneasy Syria, the interviewer was sometimes taken for a spy, (as one of the interviewers wrote): "I heard that after I had finished this interview rumors started to go around that I belong to the F.B.I. looking for Communists. Others said I want to take their sons to Korea.... Although I had explained the matter and purpose of the interview yet people were skeptical about it. And any time the name of any big power or the name of their government used to be mentioned, you feel that they are not at ease and give short dry answers."

Daniel Lerner, The passing of Traditional Society. p.I

במידה מסויימת של חשדנות נחקלנו גם אנו, מנהלי המחקר, מצד המראיינים הערביים אשר חששו מן האפשרות שתשובות שתאספנה על-ידם עלולות לסכן את המשיבים. פתחנו את הבעיה בכך שהמראיינים נשארו אנונימיים עבורנו, וזהותם היתה ידועה למראיין בלבד. כך הושגה מטרה כפולה: המראיינים היו בטוחים כי הם אינם מסכנים את הנחקרים על-ידם, ולכן אף יכלו להבטיח למראיינים בלב שלם כי נכונותם להחקר לא תפגע בהם.

ב. שיטת הראיון

כדי להשיג שתוף פעולה מצד הנחקרים היה עלינו להתאים את שיטת הראיון לתנאים הפסיכולוגיים והחברתיים בזמן ובמקום בהם בוצע המחקר.

כרגיל מבוצע מחקר חברתי תוך שמוש גלוי בשאלונים, כאשר למראיין מוסברת מטרת המחקר. מצאנו כי שיטה זו אינה ניתנת לישום בשטחים המוחזקים: ערכנו מספר מחקרי גישוש בהם בקשנו מן המראיינים לנסות לראיין מספר אנשים תוך שמוש גלוי בשאלונים. באף אחד מן המחקרים לא הצליחו המראיינים למלא את השליחות שהוטלה עליהם. המראיינים הגיבו, רובם ככולם, בחשדנות מירבית ובחוסר נכונות לשתוף פעולה כלשהו. במספר מקרים היה המראיין אף קרוב להזעיק את הצבא או המשטרה.

נאלצנו אם כן, תוך הכרה במגבלותיה, להחליט על צורת הראיון הבאה:

כל מראיין עבר אימון שלאחריו היה מסוגל לפתח שיחה חופשית עם נחקר מתאים, ולחתור במהלך השיחה לקבלת תשובות לכל השאלות המופיעות בשאלון. מהלך האימון היה כדלקמן: ראשית נדרש כל מראיין ללמוד את השאלון בעל-פה. בשלב שני מילאו שני מראיינים את תפקידי החוקר והנחקר בפיקוח אחד ממנהלי המחקר. מהלך השיחה היה נרשם בידי מנהל המחקר בעוד שהמראיין לא בצע כל רישומים שהם. לאחר מכן נתבקש המראיין למלא טופס של השאלון מזכרונו, תוכן התשובות כפי שנרשם על-ידו הושווה עם רישומיו של מנהל המחקר.

כל מראיין עבר תהליך אימון זה מספר פעמים עד שלא נשארה סטייה ניכרת בין הרישום מן הזכרון והרישום המיידני בעת הראיון.

לאחר שסיים בהצלחה אימון מסוג זה היה המראיין נשלח לעבודת שדה. כאן נתבקש המראיין לבחור לו את בני שיחו על-פי קטגוריות מסויימות (ראה להלן בסעיף "דגימה") ולראיין אותו תוך ניהול שיחה חופשית אשר במהלכה יוכל לקבל תשובה לכל אחת משאלות השאלון. לאחר גמר השיחה היה המראיין פורש וממלא את השאלון מזכרונו. כדי להקטין את כמות הטעויות נדרשו המראיינים למלא לא יותר משני שאלונים בעת ובעונה אחת.

ג. איסוף הנתונים

בבואו לכפר היה המראיין מציג את עצמו כסטודנט ערבי-ישראלי המעוניין להכיר מקרוב את בני עמו החיים בגדה המערבית. בדרך כלל היה מנסה לקשור קשרים חברתיים עם אחד התושבים אשר שימש לו לאחר מכן כמקשר. ה"מקשר" היה בדרך כלל מלין את המראיין בביתו, מסייע לו במציאת מרואיינים מתאימים לקטגוריות שנקבעו, ואף מעניק לו גיבוי שהקטין מעט את החשד והחשש כלפיו. לא נעלמה מעינינו סכנת ההטיה הכרוכה בנוהל זה, אולם אנו סבורים כי היתרונות (יצירת גשר חברתי אל המרואיינים) עולים על החסרונות. בכדי לצמצם את השפעת תכונותיו המיוחדות של מקשר זה או אחר על תוצאות המחקר קבענו מספר מרואיינים קטן בכל כפר (10 - 5), מה שחייב כמובן הכללת מס' כפרים די גדול במחקר.

ד. דגימה

האוכלוסיה שנחקרה על-ידינו היא אוכלוסית הזכרים שמעל לגיל עשרים בגדה המערבית, המהווה כחמישית מהאוכלוסיה הכללית שבגדה. לצמצום זה של התענינותנו הביאונו שני השקולים הבאים:
א. המחקר נסב אודות "עמדות וערכים", ולא היה טעם, לפיכך, בהסבת המחקר על חלק האוכלוסיה שמתחת לגיל עשרים.

ב. היותה של האוכלוסיה הנחקרת ערבית, הביאה אותנו להמנע מחקירת אוכלוסית הנשים.

גודל המדגם היה 500 איש.

כנתוני מסגרת לדגימה שמשו לנו שני מקורות:

(1) נתוני מפקד האוכלוסין שנערך בשטחים המוחזקים על-ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ב-1967⁽¹⁾;

(2) מנתוני מפקד אוכלוסין שנערך על-ידי ירדן ב-1961⁽²⁾.

מנתוני מפקד 1967 לא נתפרסם עד לסיומה של עיקר עבודת השדה אלא חלק קטן ונאלצנו לפיכך, להתבסס במידה רבה על נתוני 1961.

(1) הודעה לעתונות מיום 3.10.67

(2) ואשר פורסמו על-ידי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה כ"שירות סטטיסטי מיוחד בדבר האזורים החדשים" בסוף חודש יוני ובמשך חודש יולי 1967.

השכבות נקבעו על-פי הקריטריונים הבאים:

1. מחוזות.

המשקל היחסי של אוכלוסית כל מחוז משלושה מחוזות הגדה (מחוז שכס, מחוז ירושלים, מחוז חברון) באוכלוסיה הכללית.

2. צורות ישוב.

התפלגות האוכלוסיה בכל אחד מן המחוזות לפי צורות הישוב: עירונית וכפרית. הישובים הכפריים חולקו לשתי קבוצות: ישוב כפרי מפותח וישוב כפרי נחשל. כמודד להיותו של כפר "מפותח" או "נחשל" קבענו באופן שרירותי את המצאותם של מים זורמים (בתוך הבית או מחוצה לו) בכפר.

3. דרגות השכלה.

בכל ישוב חולקה האוכלוסיה ל"משכילה" ול"בלתי משכילה". גם לשם בצוע חלוקה זו קבענו מודד שרירותי. אדם צויין כ"משכיל" אם הוא בעל השכלה של עשר שנות לימוד או יותר.

4. גיל.

נקבעו שתי קבוצות גיל: עד לגיל 39 (דהיינו קבוצת הגילים 39 - 20), ומעל לגיל 40.

5. דת.

הובאו בחשבון שתי הדתות הגדולות: מוסלמים ונוצרים.

6. פליטים.

כפליט נחשב, כמקובל, אדם אשר שייך למשק בית שראשו נולד בישראל.

מאחר ולא נמצאו בידינו נתונים אודות התפלגות אוכלוסית הפליטים לפי השכבות השונות שנזכרו לעיל, כללנו במדגם בכל מחוז 10% של יושבי מחנות הפליטים אשר נבחרו כדגימה מקרית בתוך המחנה. 10% אלו (50 נחקרים) לא יופיעו בהמשך החישובים. עבור 60.000 הפליטים אשר אינם יושבים במחנות לא תוכננה שכבה מיוחדת, דהיינו הנחנו כי בין כה ימצא מספר מתאים של פליטים.

לכאורה נוצרות, איפוא, 144 קבוצות מרואיינים, אולם, כפי שיתברר להלן, מתחלק המדגם למעשה ל-51 קבוצות בלבד.

החשובות העלו את הפרוט דלהלן ל-500 נחקרים (1):

(1) לפרוט החישובים ראה נספח מספר 1.

לוח מס' 1: התפלגות 500 נחקרים לפי כל הקריטריונים שנקבעו
(מחוזות, צורת ישוב ורמת פתוח, קבוצות גיל והשכלה).

פליטים במחנות	סה"כ	חסרי השכלה			בעלי השכלה			מחוז	צורת ישוב				
		סה"כ	40+	20-39	סה"כ	40+	20-39						
200	20	87	38	49	79	36	43	8	2	6	עיר	י	
		93	12	16	87	12	14	6	0	2	כפר מפותח	ר	
			30	35		29	32		1	3		כפר נחשל	ו
		180	80	100	166	77	89	14	3	11		סה"כ	ש ל י ם
80	8	23	9	14	21	9	12	2	0	2	עיר	ח	
		49	7	8	46	7	7	3	0	1	כפר מפותח	ב	
			17	17		16	16		1	1		כפר נחשל	ר
		72	33	39	67	32	35	5	1	4		סה"כ	ו ן
220	22	56	22	34	50	21	29	6	1	5	עיר	ש	
		142	23	20	133	22	18	9	1	2	כפר מפותח	כ	
			51	48		50	43		1	5		כפר נחשל	ם
		198	96	102	183	93	90	15	3	12		סה"כ	
500	50	166	69	97	150	66	84	16	3	13	עיר	ס	
		284	42	44	266	41	39	18	1	5	כפר מפותח	ה	
			98	100		95	91		3	9		כפר נחשל	"
		450	209	241	416	202	214	34	7	27		סה"כ	כ

בבחירת מקומות הראיון נקטנו בשיטה הבאה: בכל מחוז בצענו את הראיון של הנחקרים העירוניים בעיר אחת, (שכם, ירושלים, וחברון) בעוד שהמרואינים הכפריים פוזרו במספר גדול ככל האפשר של כפרים. שקולינו היו כדלקמן:

ראיון בישוב אחד מגדיל את סכנת האשכול הנובעת מאישיותו של המראיין, מן הקשרים שהוא קושר וכד'. עמידה בסכנה זו כדאית כאשר המדובר בעיר דוגמת שכם בה יש ענין באוכלוסייה בעלת משקל וחשיבות בפני עצמה. בכדי לצמצם את השפעת המראיין בוצע הראיון בכל אחת משלוש הערים על-ידי שני מראיינים לפחות.

בראיון בכל כפר לא היה טעם בריכוז נחקרים באותו כפר, ובדרך כלל לא נחקרו, לפיכך, יותר משישה מרואיימים מכפר אחד.

בהתאם למדגם שתוכנן נקבעו הישובים ומספר המרואיינים, לסוגיהם השונים, בכל אחד מהם. בגלל הגבלות הקשורות בשיטת הראיון לא יכלנו להשתמש ברשימות שמיות של תושבי הכפרים, ולא יכולנו, לפיכך, לקבוע מדגם שמי מקרי. כל מראיין קיבל איפוא, הנחיות, באשר לסוגי הנחקרים שעליו לראיין בכל כפר, ובחירתם של אלו נעשתה באקראי ככל האפשר.

נעיר עוד כי רוב הראיון באזור ירושלים בוצע בחדשים ספטמבר - אוקטובר, בעוד שהראיון בשאר חלקי הגדה החל ב-15 לנובמבר, ונסתיים לפני ה-15 בינואר 1968. התפשטות זו של המחקר לאורך זמן עלולה להשפיע במידת מה על התוצאות המתקבלות, בפרט במצב העמדות ה"נזיל" שלאחר המלחמה.

זהותם הלאומית של ערביי הגדה

לאור הרקע ההסטורי של חבל הארץ הנקרא כיום הגדה המערבית (המעבר משלטון לשלטון) יש ענין מיוחד בחקר הזהות הלאומית של תושביו.

אנו מניחים שבזהות זו יש תחומי עמימות לא מעטים (למשל היחס אל מדינת ירדן כשלמות פוליטית או כצרוף מלאכותי) ולכן עשויה הכרתה לשפוך אור על מכלול של בעיות פוליטיות.

ננסה לנתח את הזהות הלאומית של תושבי הגדה ע"י העמדת מספר מימדים ובדיקת היחס אל מספר קבוצות שסביבתן היא מתמקדת.

המימדים שנבדקו הם:

1. קביעת גבולות הקבוצה, אין הכוונה לגבולות דמוגרפיים אלא לגבולות הפסיכולוגיים של הקבוצה (כלומר מי נתפס כשייך לקבוצה).
2. משיכות, באיזה מידה הנחקר מעונין להשתייך לקבוצה.
3. פרספקטיבת עתיד, כיצד רואה הנחקר את עתיד קבוצתו ואת התפתחות יחסיה עם קבוצות אחרות.

בעזרת ממדי הזהות הנ"ל נחקרו העמדות לגבי הנושאים הבאים:

1. התייחסות אל ערביי ישראל.
2. הפתרון לבעית הפליטים.
3. עתיד הגדה.
4. האם יש צורך לשנות משהו במנהיגות הערבית.
5. רצון להגירה מהגדה.

התייחסות אל ערביי ישראל

מלחמת ששת הימים הפגישה מחדש את ערביי הגדה עם ערביי ישראל. נשאלת השאלה איזה יחסים יתהוו, האם ייחשבו ערביי ישראל כבוגדים או כמתיהדים או שערביי הגדה יכירו בהם כבני עמם לכל דבר.

נסינו לבדוק זאת בעזרת השאלה הבאה:

"האם אתה מתייחס אל הערבים החיים בישראל כמו אל חושבי הגדה או כאל רחוקים

יותר".

התשובות מסוכמות בלוח מס' 2.

לוח מס' 2: התייחסות ערביי הגדה אל ערביי ישראל לפי המדגם כולו ולפי סוגי היישוב

לפי סוגי היישוב				
מחנה פליטים	כפר נחשל	כפר מפותח	עיר	לפי המדגם כולו
75%	74%	67%	40%	62%
6%	5%	9%	13%	8%
2%	3%	1%	1%	2%
17%	18%	23%	45%	27%
64	176	87	147	474

אני מתייחס אליהם כמו אל חושבי הגדה המערבית

אני מתייחס אליהם כמו אל בני עם ערבי אחר

אין לי אליהם שום יחס

כלנו ערבים כלנו אחים

סה"כ המשיבים

מעיון בלוח זה מתברר שרוב הנחקרים נוטים להגדיר קבוצות ההשתיכות שלהם ככוללת את האזרחים הערבים של ישראל ממש כמו את חושבי הגדה.

ביטויים אופייניים לעמדה זו היו:

"הם חלק בלתי נפרד מהעם שלי - העם הפלשתינאי".

"הערבים בישראל סובלים משלטון זר (ישראל) ואנו החלק השני של העם הפלשתינאי סובלים משלטון כמעט זר מפני שתושבי הגדה המזרחית הבורים הם שהשתלטו עלינו".

"אנו אחים בני עם אחד וחיינו מקודם בארץ אחת. פרוד של 20 שנה ואפילו יותר לא ישפיע על התודעה שלנו כבני עם פלשתינאי אחד".

מיעוט קטן רואה בהם קבוצה השייכת לאותה אומה (ערבית) אבל לא לאותה תת קבוצה

לאומית.

השקפה אחרת כופרת בכלל בחלוקות משנה בתוך האומה הערבית ומדגישה את ההשתייכות המשותפת לאומה כקשר המשמעותי היחיד בין ערביי הגדה וערביי ישראל. למעשה אי אפשר להכריע מי רואה את ערביי ישראל כקרובים אליו יותר, בעלי הגישה הלאומית המצומצמת (תשובה מס' 1) או בעלי הגישה הפאן ערבית הרחבה (תשובה מס' 4). כאשר אנחנו משווים בין סוגי יישוב שונים, אנו רואים שהעירוניים נוטים יותר לגישה פאן ערבית ומרגישים את עצמם פחות קרובים לערביי ישראל. יתכן שממצא אחרון זה ניתן להסבר גם על רקע העובדה שערביי ישראל רובם כפריים.

הפתרון לבעית הפליטים

בטוי אחר של היחס לערביי ישראל הוא העמדה ביחס לפתרון בעית הפליטים. שאלתנו

בנדון היתה:

"מה לדעתך הפתרון הטוב ביותר לבעית הפליטים"?

התפלגות התשובות מופיעה בלוח מס' 3.

לוח מס' 3: פתרון לבעית הפליטים

אחוז מהנבחרים	ה ת ש ו ב ו ת
2%	1. שישארו במקומותיהם הנוכחיים
2%	2. שיישבו אותם בשטחים שצה"ל כבש
26%	3. שיחזרו לישראל אך לאו דוקא למקומותיהם הקודמים
70%	4. שיחזרו למקומותיהם הקודמים
437	ס ה "ן כ ה מ ש י ב י ם

אצל הנחקרים מכל החוגים והקבוצות שלטה הדעה שפתרון הבעיה צריך להיות כרוך בהחזרת הפליטים לשטח ישראל (שלפני יוני 67). אולם בתוך מסגרתו של פתרון זה הופיעו שתי עמדות: עמדת רב, הדורשת חזרה למקומות הקודמים ועמדת מעוט הדורשת חזרה לישראל אך לאו דוקא למקומות הקודמים.

בטויים אופייניים לעמדות אלה היו:

"כדי שהפליטים לא יהיו יותר פליטים, יש להחזירם דוקא למקומותיהם הקודמים".

"אם יהודים במשך אלפי שנה לא שכחו את הארץ הזו, גם אנו לא נשכח אותה תוך 20 שנה והפתרון הוא, שנחזור למקומות הקודמים".

"להחזירם למקומותיהם הקודמים, ואם בינתיים התגוררו יהודים במקום, שיחזרו מאיפוא שבאו".

"העקר למצוא פתרון בכל דרך שהיא, להחזירם למולדתם. אבל אותם פליטים שאפשר להחזירם למקומותיהם הקודמים הם צריכים לעשות כך ואם מקומותיהם כבר תפוסים ע"י היהודים לישבם במקומות אחרים - קרוב למקומותיהם הקודמים".

השוואה בין סוגי יישוב שונים מראה שתושבי מחנה פליטים הם (כפי שניתן לצפות) הקצוניים ביותר בדרישתם לחזור למקומותיהם הקודמים, ואילו תושבי כפרים מפותחים הם המתונים ביותר.

כמעט אין הבדלים בין שלושת האזורים פרט לכך שאנשי אזור חברון קצת יותר מתונים. ראה לוח מס. 4.

לוח מס' 4: "פתרון בעית הפליטים" לפי סוגי היישוב והאזור

שכר	חברון	ירושלים	מחנה פליטים	כפר נחשל	כפר מפותח	עיר	
							1. שיחזרו לישראל אך לאו דוקא למקומותיהם הקודמים (+ תשובות מתונות יותר)
36%	27%	28%	15%	30%	46%	22%	
							2. שיחזרו למקומותיהם הקודמים
63%	71%	73%	86%	69%	54%	74%	
75	182	180	63	169	80	125	סה"כ המשיבים

עמדות לגבי עתידה הפוליטי של הגדה

הבעיה המרכזית המטרידה כיום את דעת הקהל בשטחים המוחזקים ממש כמו דעת הקהל הישראלי, היא בעיית עתידה הפוליטי של הגדה המערבית.

נסינו לברר את עמדותיהם של הנחקרים בנדון בעזרת השאלות הבאות:

א. "מה לדעתך צריך להיות עתיד הגדה המערבית"?

ב. "מה לדעתך יהיה למעשה"?

נתייחס תחילה אל שאלה א. התפלגות התשובות מופיעה בלוח מס' 5.

לוח מס' 5: מה צריך להיות עתיד הגדה

באחוזים	ה ת ש ו ב ו ת
58%	1. שתחזור לירדן כחלק מן הממלכה הירדנית
27%	2. שתחזור לירדן כשלב לקראת הקמת מדינה פלשתינאית
13%	3. שתקום בה מדינה עצמאית פלשתינאית
1%	4. שתשאר יחידה אוטונומית במסגרת ישראל
2%	5. שתסופח לישראל (כחלק מישראל)
459	סה"כ המשיבים

אצל רב הנחקרים מכל הסוגים והקבוצות שלטה הדעה שעתיד הגדה צריך להיות בלי שום קשר עם מדינת ישראל. רק אחוז מבוטל הציע סיפוח לישראל או אוטונומיה במסגרתה.

אולם במסגרת הפתרון הזה אפשר להצביע על שני כוונים:

א. תביעה להחזיר את הגדה לירדן.

ב. החזרה לירדן כשלב למהפכה שתביא למיגור המשטר המלוכני או הקמת מדינה

פלשתינאית עצמאית בגדה המערבית.

בטויים אופייניים לעמדות אלה היו:

"שתהיה עצמאית ושתוקם בה ובחלק הערבי מפלשתינה (לפי חלוקת שנת 1947) מדינה

עצמאית אך תשאר בקשרים מסחריים עם מדינות ערב".

"הגדה תוחזר למלך חוסיין יותר טוב מאשר תשאר בידי ישראל".

עמדה יוצאת דופן בקצוניותה היתה:

"הגדה צריכה להשאר בידי ישראל כערובה למלחמה נוספת. ישראל תשאר בגדה עד שיוציאו אותה בכוח, משום שאם היא תצא בשלום (לפי הסכם) אז יקח הרבה זמן עד שהערבים ילחמו עוד פעם לפתור את בעית פלשתינה".

השוואה בין סוגי יישוב שונים מראה שהפליטים נוטים לעצמאות פלישתנאית (אם ישירות ואם באמצעות מהפכה נגד חוסיין) יותר משאר צורות היישוב האחרות. וכן שבני כפר נוטים יותר לתמוך בהחזרה לירדן מאשר בני עיר.

כאשר משווים בין האזורים נוכחים (בניגוד למה שניתן לצפות) שאנשי שכם נוטים לתמוך בהחזרה לירדן יותר מאשר בשאר האזורים.

לוח מס' 6: הרצוי לגבי עתיד הגדה המערבית

שכם	האזור			סוג היישוב			
	ירושלים חברון	מחנה פליטים	כפר נחשל	כפר מפותח	עיר		
67%	52%	50%	16%	67%	69%	56%	1. תוחזר לירדן כחלק ממנה
							2. תוחזר כשלב להקמת
25%	33%	26%	39%	24%	21%	28%	מדינה פלשתינאית
7%	12%	19%	41%	6%	8%	13%	3. תקום בה מדינה פלשתינאית
							4. אוטונומיה במסגרת
1%	3%	5%	4%	3%	2%	3%	ישראל או ספוח
196	73	190	61	178	86	134	סה"כ המשיבים

נפנה עתה לשאלה השניה העוסקת לא בהעדפותיהם של נחקרים אלא בתחזית שלהם.

ההתפלגות הכמותית של התשובות במדגם כולו ניתנת בלוח מס' 7.

לוח מס' 7: מה יהיה עתיד הגדה למעשה

באחוזים	ה ת ש ו ב ת
72%	1. תחזור לירדן כחלק מן הממלכה הירדנית
14%	2. תחזור לירדן כשלב לקראת הקמת מדינה פלשתינאית
4%	3. תקום בה מדינה פלשתינאית עצמאית
3%	4. תשאר יחידה אוטונומית במסגרת ישראל
8%	5. תסופח לישראל (כחלק מישראל)
393	סה"כ המשיבים

מסתבר שבהשוואה לרצוי פוחת מספר המצפים להקמת מדינה פלשתינאית, ועולה שיעורם של הסוברים שישארו תחת שלטון חוסיין, או יסופחו לישראל.

אם נשווה בין סוגי יישוב שונים נמצא שביחס לתחזיות (בניגוד לשאלה על עמדות) אין הבדלים שיטתיים בין פליטים לשאר התושבים.

לוח מס' 8: מה יהיה עתידה הפוליטי של הגדה למעשה

שכם	האזור			סוג היישוב			עיר
	חברון	ירושלים	מחנה פליטים	כפר נחשל	כפר מפותח		
							א. הנחקרים שאינם רואים צורך לשום קשר עם מדינת ישראל, לגבי עתיד הגדה:
							1. תחזור לירדן כחלק-ממנה
76%	68%	69%	65%	71%	82%	69%	
							2. תחזור כשלב להקמת מדינה פלשתינאית
19%	11%	10%	24%	16%	7%	10%	
							3. חקום בה מדינה פלש'ת
2%	0%	6%	6%	3%	3%	4%	
							ב. תסופח לישראל או חשאר יחידה במסגרתה
3%	21%	15%	15%	10%	8%	17%	
167	53	173	54	163	76	100	סה"כ המשיבים

יחס לשינויים במנהיגות הערבית

לעתים קרובות הובעה הסברה שהמפלה הצבאית תערער את יציבות רב המשטרים בארצות ערב. נסינו לבדוק את עמדת הנחקרים כלפי המשטרים בארצות ערב בעזרת השאלה הבאה:

"האם לדעתך צריך לשנות משהו במנהיגות הערבית?"

לוח מס' 9: שינויים במנהיגות הערבית

באחוזים	ה ת ש ו ב ו ת
12%	1. לא צריך לשנות דבר
66%	2. צריך לחסל את המשטרים המלוכניים
16%	3. צריך ליעל את הצבא והפקידות
19%	4. צריך להעלות מנהיגים חדשים
27%	5. על המנהיגים הערבים להתאחד
464	סה"כ המשיבים

אצל רב הנחקרים שלטה הדעה שהשנוי העקרי והחשוב הוא לחסל את המשטרים המלוכניים. מעוט מבין הנחקרים צדד בשנויים אחרים כגון, ייעול הצבא והפקידות, העלאת מנהיגים חדשים או על המנהיגים הערביים להתאחד.

תשובות אופיניות לעמדות אלה היו:

"יש לחסל בראש וראשונה את המשטרים המלוכניים ואח"כ את המשטרים המשרתים את האמפריאליזם המערבי".

"צריך לחסל את חוסיין והדומים לו".

"צריכים להעלות מנהיגים חדשים שיאגו לנו ולבטחוננו ולייעל את הצבא במתקנת מודרנית ולאפשר לאנשים צעירים לתפוס עמדות מפתח בצבא ובשלטון!"

"צריך לחסל את המלכים ולאחד את העולם הערבי".

נראה לנו כי התשובות לשאלה זו רלבנטיות לגבי יכולתו של הצבור הערבי ללמוד לקח מן התבוסה.

רק מעט מהצעות השנוי הן עניניות, כלומר מתייחסות למציאות שעליה באו להגיב. (ייעול הצבא, מודרניזציה). רוב הצעות השנוי הן סטראוטיפיות, כלומר באות להטיל אשמה ולפרוק אחריות במקום לתקן תיקונים של ממש.

קיימת רשימת "נאשמים" קבועה (המלכים, האמפריאליסטים) שהם אחראים לכל תבוסה או נסיגה אפילו הובסו המשטרים "המתקדמים" לפחות באותה מידה.

המלחמה וחוצאותיה לא שינו איפוא, (לפחות לפי שעה) את העמדות כלפי השליטים השונים מיסודן אלא רק הוסיפו מטען רגשי להעדפת המשטרים הרפובליקאים (כגון סוריה, מצרים) שהיתה קיימת גם קודם.

רצון להגירה מהגדה

במסגרת הווכוחים על עתידה של הגדה עולה לא פעם בעית ההגירה. ידוע שבמשך 20 השנים האחרונות היתה הגירה ניכרת מן הגדה למדינות ערב ואף ליבשת אמריקה. לאחר המלחמה גבר זרם המהגרים והובעה הדעה שהוא עתיד להמשך ולגרום לדלדול האוכלוסין.

ברור שקשה לבדוק השערה זו על סמך עמדות מוצהרות של נחקרים משום שאפילו עמדותיהם כנות יתכן שאינם יודעים כיום על חוכניותיהם או מעשיהם בעוד שנים מספר (חוכניות אלה יושפעו כמובן מהתנאים שישררו אז) בכל זאת מענינת העובדה שבמחקרנו לא מצאנו מגמה נפוצה להגירה.

על השאלה "האם היית רוצה להגר" השיבו 90% מהנחקרים בשלילה. לעובדה זו יש חשיבות גם בקשר לדיון על זהות לאומית, משום שהיא מעידה על "רצון להשתייך" הנראה לנו כאחד מממדיה החשובים של ההזדהות עם עם או מדינה.

מענין לבדוק מהם המניעים המוצהרים להשארות או להגירה.

לוח מס' 10: מניעי השארות

11%	1. העזיבה בריחה מהמערכה
67%	2. כאן מולדתי, כאן נולדתי
6%	3. מצב כלכלי טוב
2%	4. במקום אחר יותר גרוע
3%	5. יותר טוב להשאר כאן

רק מיעוט מהנחקרים מצהירים בפרוש על מניע לאומי, הרוב מסתמך על הקשר הטבעי למקום ההולדת, לטריטוריה יותר מאשר לקבוצה החברתית. נמוקים כלכליים גם הם אינם תופסים מקום חשוב.

לא מצאנו הבדלים משמעותיים בין סוגי האוכלוסיה השונים בתשובה לשאלה זו. רק הפליטים יוצאי דופן במקצת, שכן המניע הלאומי-פוליטי אצלם גדול מאשר אצל יתר האוכלוסיה (29% לעומת 11% באוכלוסיה כולה).

ממצא זה עולה בקנה אחד עם גישתם הכללית של הפליטים שהיא לאומית יותר בהשוואה לשאר האוכלוסיה.

מתוך 10% (N = 485) שרוצים להגר מציינים את המדינות הבאות:

10% =	1. ישראל
20% =	2. מצרים, סוריה ועיראק
10% =	3. גדה מזרחית
30% =	4. לבנון
40% =	5. ארצות מערב

הסיבות להגירה הן בעיקר אינדבידואליות. מצב כלכלי גרוע, חוסר אפשרות ללימודים,

וכד'.

לכן המדינות להן נוסים להגר הן מדינות בהן ניתן להתקדם מבחינה אישית.

יחס ליהודים ולמדינת-ישראל

מ ב ו א

אחד התחומים החשובים ביותר בחקר הערכים והזהות הלאומית בשטחים המוחזקים היא תחום היחס אל היהודים ומדינת ישראל.

גורמים אחדים משתתפים בעיצובו של יחס זה; מצד אחד הישראלים הם האויב שנגדו הועלו במשך שנים תעמולה חריפה ביותר. שנית, יש לשער שפגישה ישירה עם "ל ועם אזרחים ישראליים גרמה לסתירת חלק מן התעמולה הזו.

שלישית, מהווה הפגישה עם מדינת ישראל פגישה עם חברה מודרנית, לגבי רבים המפגש הראשון עם חיים מודרניים.

מטרתנו בפרק זה היא לבדוק כיצד מצטרפים גורמים אלה לדמוי כולל של היהודי הישראלי כפרט ושל מדינת ישראל ככלל.

דמוי היהודי

לפני המלחמה יש להניח, כי דמוי היהודי עוצב וגובש בצורה כמעט בלעדית ע"י מקורות תעמולה ערביים. עתה, אולי יותר מתמיד, ערביי הגדה חשופים לאמצעי קומוניקציה מגוונים יותר. יחד עם זאת נוסף מימד חדש – מגע ישיר עם יהודים, תחילה עם שלטונות צבאיים בלבד ומאוחר יותר גם עם אוכלוסיה אזרחית. נבדוק, על כן, מהי דמות היהודי המצטיירת בעיני האוכלוסיה ואיזה תכונות מיוחסות לו.

השאלה שנשאלה היתה:

"לבל עם יש תכונות משלו. למשל על ערבי אומרים שהוא "מכניס אורחים", מה היית אומר על היהודי?"

בנתוח הדמוי של היהודי הישראלי בעיני בני הגדה מצאנו 3 מוטיבים עקריים:

א. המוטיב "האנטישמי"

נראה כי מדינת ישראל נתפסת כמדינה של יהודי אירופה ולכן ניתן לייחס לתושביה חלק מן התכונות הסטראוטיפיות שנהגו חוגים אנטישמיים ליחס ליהודים. יתכן מאד שקווים אלה של הדמוי מושפעים מ"אידיאולוגיה אנטישמית מיובאת".

ב. המוטיב המודרני

הפגישה עם יהודים היתה לגבי רבים מפגש עם אורח החיים המודרני. לכן נוטים לייחס ליהודי הישראלי תכונות שאדם מסורתי עשוי לראות בחברה מודרנית.

ג. המוטיב ה"צבורי"

ישראל היא מדינה צעירה שנוצרה בסערת מלחמה ועומדת על מקומה וזכויותיה תוך שימוש באמצעים בלתי שגרתיים. עובדות אלה עשויות לשלב אלמנטים של קנאות, תושיה וחוקפנות, בדמוי הישראלי בעיני תושב הגדה.

שלושת המוטיבים האלה אינם שליליים באורח מוחלט. בכל אחד מהם נמצא גם מוטיבים חיוביים אם כי, המאזן נשאר מכל מקום שלילי.

בלוח מס' 11 ניסינו לסדר את התכונות שיוחסו ליהודי הישראלי בהתאם לשלושת המוטיבים הנ"ל.

לוח מס' 11: תכונות היהודי לפי המדגם כולו

17%	1. פחדן
46%	2. אי יושר (רמאי, גנב)
	3. אגואיזם ביחסים בין אנשים
29%	(קמצן, תאוותן, אוהב את עצמו)
40%	4. איש עסקים
	5. כושר אינטלקטואלי
32%	(אוהב ללמוד, משכיל, חכם)
30%	6. יחס חופשי בין מינים, זכויות אשה
	7. חברהמניות, ספונטניות
8%	(בלתי פורמלי, לא אדיב)
	8. אתנוצנטיות (אוהב את עמו,
24%	שונא עמים אחרים)
28%	9. אכזריות
461	סה"כ המשיבים

הדמוי של הישראלי יליד הארץ, על תכונתו הבולטת חברהמניות וספונטניות, נפוץ פחות בין הנחקרים. בעיניהם מצטייר היהודי בדמותו המסורתית כשהדגש בעקר על התכונות אי-יושר ואיש עסקים.

המגע הממשי עם האוכלוסייה היהודית היה בעקר על מישור עסקי מסחרי מבלי שנוצרו קשרים חברתיים עמוקים יותר. נראה שלמגע זה היה החלק הדומיננטי בעיצוב דמותם של היהודים בעיני הנחקרים. מגע זה אף העפיל במידה מסוימת על הדמוי המודרני של היהודי, למרות שלגבי רבים המפגש עם יהודים היה גם המפגש הראשון עם אורח חיים מודרני.

השוואת הדמוי על פי סוגי היישוב (טבלה מס' 12) השונים אינה מעידה על דיפרנציאציה רבה בתכונות הדומיננטיות, לעומת זאת קיימים הבדלים ניכרים בין העירוניים והכפרים בתפיסת היהודי כבעל כושר אינטלקטואלי. רובה של האינטליגנציה הערבית מתרכזת ביישובים העירוניים ונראה שאין הם רואים בכושר אינטלקטואלי תכונה מיוחדת ליהודים הראויה לציון.

לוח מס' 12: תכונות היהודי לפי סוג ישוב ואזור

תכונות	סוגי ישוב						אזור
	עיר	כפר מפותח	כפר נחשל	מחנה פליטים	ירושלים	חברון - שכם	
פחדן	26%	5%	19%	6%	15%	17%	6%
אי יושר	46%	25%	45%	56%	54%	45%	37%
אגואיזם ביחסים בין אישיים, (קמצן, גאוותן, אוהב את עצמו)	39%	20%	22%	37%	38%	25%	22%
איש עסקים (בעל יזמה, עשיר) כושר אינטלקטואלי (אוהב	22%	55%	41%	56%	36%	37%	44%
ללמוד, משכיל, חכם)	17%	41%	41%	25%	23%	28%	39%
יחס חופשי בין המינים, זכויות אשה	34%	32%	31%	14%	28%	34%	29%
חברה מניו, ספונטניות (בלתי פורמלי, לא אדיב)	9%	11%	5%	4%	7%	15%	28%
אתנוצנטריות (אוהב את עמו, שונא עמים אחרים)	26%	33%	17%	29%	19%	31%	29%
אכזריות	2%	23%	28%	32%	24%	32%	18%
סה"כ המשיבים	141	84	173	62	190	70	201

קיים קונצנזוס גבוה בין הנחקרים ביחס לתכונות הדומיננטיות שמיחסים ליהודי. קונצנזוס אשר גובש בפרק זמן קצר יחסית כנראה בשל המגע האינטנסיבי, מיד אחרי המלחמה עם היחר כניסה חופשית לשטחים הכבושים לכל אזרחי המדינה, ואופיו המסחרי החד מימדי של מגע זה.

יחס ליהודים

יחסם של הנחקרים אל היהודים נבדק ב-2 משורים:

- א. המרחק החברתי מהיהודים, כלומר באיזה מידה קיימת הנכונות לא רק לחיות זה בצד זה אלא גם זה עם זה הן במסגרת אקולוגית משותפת והן תוך קיום יחסי רעות.

ב. תחושת התקבלות, כלומר באיזה מידה הנחקרים סבורים שהחברה היהודית מוכנה לקבל אותם. גם כאן נבחרו אותם שני מדדים: מגורים בשכנות ויחסי רעות.

מרחק חברתי

השאלות הבודקות מרחק חברתי היו:

א. האם היית מוכן לגור בשכונה שבה גרות גם משפחות יהודיות.

בהחלט כן

מסתייג (תלוי בנסיבות) אילו נסיבות?

לא מוכן למה?

ב. האם היית מוכן להתיידד עם יהודים

בהחלט כן

מסתייג (תלוי בנסיבות) אילו נסיבות?

לא מוכן.

התפלגות התשובות ניתנת בלוח מס' 13.

לוח מס' 13: מרחק חברתי

נכונות לידידות עם יהודים	נכונות למגורים בשכנות עם יהודים	
19%	12%	בהחלט מוכן
42%	19%	מסתייג תלוי בנסיבות
38%	69%	לא מוכן
484	484	סה"כ המשיבים

אנו רואים שמידת ההסתייגות החברתית (הן משכנות והן מידידות) היא גדולה מאד. אולם הנכונות לחיות בשכנות קטנה יותר מהנכונות לידידות. מסתבר ששכנות נתפסת כיחס מחייב יותר והמשכי יותר מאשר ידידות.

הקטגוריה של נכונות המותנית בתנאים, בה מרוכזים חלק גדול מהמשיבים לשאלה בדבר הידידות, ראויה לתשומת לב מיוחדת. תנאים אופייניים שהועמדו הם:

"אם (היהודים) יבינו אותי, את מנהגי, ואת התרבות הערבית".

"אם יהיו בני אדם טובים".

"כאשר תפסק הלוחמה אני מוכן לעשות זאת ברצון".

השוואה בין סוגי יישוב (לוח מס' 14) מצביעה על הסתייגות חברתית גדולה יותר של תושבי ערים מיהודים בהשוואה לתושבי כפרים. זהו אחד הביטויים לעמדה הלאומנית יותר של תושבי הערים.

בהתאם לאותו קו מחשבה היינו מצפים שהפליטים הנוטים להיות בדרך כלל הקבוצה הלאומנית ביותר תגלה מרחק חברתי גדול עוד יותר ואילו למעשה הם מוכנים לשכנות ולידידות לא פחות מתושבי הכפרים. אפשר לפרש סטייה זו מכוונם של מרבית הממצאים בכך שעל הפליטים פועל בנקודה זו כח נוסף ללאומנות. תביעתם לשוב למקומוחיהם הקודמים אינה מתישבת יפה עם התנגדות טוטלית למגע עם יהודים; המרחק החברתי יבטא במקרה זה מעין פשרה בין היחס ליהודים לבין התביעות הפוליטיות.

לוח מס' 14: נכונות לגור בשכנות עם יהודים ונכונות להתיידד עם יהודים לפי סוג יישוב ואזור

		חברתי				מרחק						
		נכונות לידידות		נכונות לשכנות		נכונות לגור בשכנות		נכונות להתיידד				
סה"כ	לא	מסתייג (תלוי בנסיבות)	מוכן	סה"כ	לא	מסתייג (תלוי בנסיבות)	מוכן	סה"כ	לא	מסתייג (תלוי בנסיבות)	מוכן	
147	40%	50%	10%	147	80%	14%	6%	147	80%	14%	6%	עיר
90	27%	41%	32%	90	61%	24%	14%	90	61%	24%	14%	סוג כפר מפותח
183	45%	34%	20%	183	67%	20%	13%	183	67%	20%	13%	ה כפר נחשל
64	30%	50%	20%	64	63%	20%	17%	64	63%	20%	17%	י מחנה פליטים
197	42%	41%	18%	197	65%	19%	15%	197	65%	19%	15%	ירושלים
78	47%	37%	15%	77	77%	13%	10%	77	77%	13%	10%	א חברון
209	32%	46%	22%	210	70%	21%	9%	210	70%	21%	9%	ו שכם

תחושת התקבלות

תחושת ההתקבלות נבדקה ביחס לאותם מימדים כמו במרחק חברתי.

השאלות שנשאלו היו:

א. האם אחת חושב שיהודים ישראלים מוכנים לגור בשכונה אחת עם ערבים?

כמעט כולם מוכנים

רובם מוכנים

רובם לא מוכנים
אף אחד לא מוכן.

ב. האם אתה חושב שיהודים ישראלים מוכנים להתידד עם ערבים?

כמעט כולם מוכנים
רובם מוכנים
רובם לא מוכנים
אף אחד לא מוכן.

התפלגות התשובות נתנת בלוח מס' 15.

לוח מס' 15: סבורים שיהודים ישראלים מוכנים לגור בשכנות ולהתידד עם ערבים לפי המדגם כולו

סבורים שהיהודים-ישראלים מוכנים לגור בשכנות עם ערבים	סבורים שיהודים ישראלים מוכנים להתידד עם ערבים	
7%	7%	כמעט כולם מוכנים
17%	15%	רובם מוכנים
42%	32%	רובם לא מוכנים
34%	46%	כמעט אף אחד לא מוכן
393	396	סה"כ המשיבים

הדעה הכללית היא כי רוב היהודים אינם מוכנים לגור בשכנות ואינם מוכנים להתידד עם ערבים. במסגרת דעה זו הנחקרים מיחסים ליהודים מידות שונות של קיצוניות ביחס לכל אחד מפרמטרים אלה. לגבי ידידות מודגשת הקטגוריה "רובם לא מוכנים" ואילו לגבי מגורים מעורבים הדגש הוא על "כמעט אף אחד לא מוכן".

השוואת המרחק החברתי הנתפס ע"פ סוגי היישוב והאזור (לוח מס' 16) מראה שבישובים העירוניים המרחק החברתי הנתפס הוא הרבה יותר גדול מאשר בישובים הכפריים ובמחנה הפליטים.

ממצא זה מקביל למה שנמצא בתחום המרחק החברתי.

לוח מס' 16: סברה שיהודים מוכנים לגור בשכנות ולהתידד עם ערבים לפי סוגי יישוב ואזור

ת ח ו ש ת										
סברה שיהודים ישראלים מוכנים להתידד עם ערבים					סברה שיהודים ישראלים מוכנים לגור בשכנות עם ערבים					
סוג	כמעט מוכנים	רובם מוכנים	רובם לא מוכנים	כמעט מוכנים	סה"כ משיבים	כמעט מוכנים	רובם לא מוכנים	רובם מוכנים	כמעט מוכנים	סה"כ משיבים
י עיר	3%	5%	25%	67%	118	3%	5%	25%	67%	118
י כפר	5%	23%	44%	28%	79	5%	23%	44%	28%	79
י ש מפוח	13%	16%	29%	42%	143	13%	16%	29%	42%	143
י ב כפר	4%	20%	36%	41%	56	4%	20%	36%	41%	56
י נחשל	13%	15%	32%	40%	158	13%	15%	32%	40%	158
י מחנה פליטים	3%	10%	31%	56%	68	3%	10%	31%	56%	68
י ירושלים	3%	16%	32%	48%	170	3%	16%	32%	48%	170
י א חברון										
י ו שכם										

נבדוק עתה את הקשרים בין המדדים השונים של מרחק חברתי ותחושת התקבלות.

לוח מס' 17: מערכת הקשרים בין מדדי מרחק חברתי ותחושת התקבלות

מרחק חברתי תחושת התקבלות	1	2	3	4
1. נכונות לשכנות				
2. נכונות לידידות	0.89			
3. סברה שיהודים מוכנים לשכנות	0.54	0.58		
4. סברה שיהודים מוכנים לידידות	0.58	0.67	0.78	

מטבלה מס' 17 נוכל להבין שהיתה הצדקה להגדרת המרחק החברתי ותחושת ההתקבלות בשני משתנים שונים (הקשרים בין מצדדי כל משתנה הם חזקים יותר מאשר הקשרים בין מצדדי שני המשתנים). שנית, קיים קשר הדוק למדי בין שני המשתנים. אותם האנשים המסתייגים ביחסים עם יהודים סבורים גם שיהודים מסתייגים מהם ולהיפך. קשה להחליט מהי במקרה זה הסיבה ומה המסובב האם האיבה גורמת להשלכה, כלומר לתפישת איבה גם אצל הצד השני, או התפיסה החברתית של היהודים כמסתייגים מערבים גורמת למרחק החברתי.

דמוי מדינת ישראל

בפרק זה נבדוק כיצד מצטיירת מדינת ישראל בעיני הנחקרים על החיוב והשלילה שבה.

השאלה שנשאלה הייתה:

"מהם הדברים הטובים והרעים (החיוביים והשליליים) במדינת ישראל?"

התפלגות החשובות הייתה:

לוח מס' 18: דברים שליליים במדינת ישראל

8%	אין דברים שליליים במדינת ישראל
34%	חוקפנות כלפי מדינות ערב
20%	קשר למערב (אימפריאליזם)
48%	קיפוח זכות פליטים
18%	אפליה ופגיעה במיעוט הערבי
23%	פגיעה בזכויות תושבי הגדה
17%	מדינת ישראל שלילית מעיקרה
477	סה"כ המשיבים

לוח מס' 19: דברים חיוביים במדינת ישראל

19%	אין שום דבר חיובי
60%	פתוח כלכלי, רמת חיים, זכויות סוציאליות
56%	סדר, ארגון, יעילות
33%	דמוקרטיה
15%	צבא חזק
2%	הכל בה חיובי
385	סה"כ המשיבים

אנו רואים שרק אחוז קטן אינו רואה במדינת ישראל כל-חיוב. רוב המעלות של ישראל קשורות להיותה חברה מודרנית, עם דגש חזק על כלכלה מודרנית לעומת זאת קשורות כמעט כל המגרעות של ישראל ביחסה לערבים (פרט לקשר למערב האימפריאליסטי).

מענין לציין שבין המגרעות מודגש ביותר ענין קיפוח הפליטים ואילו אפליה המיעוט הערבי בישראל מוזכרת רק ע"י מיעוט. במילים אחרות גורלו של המיעוט הערבי בישראל אינו מהווה גורם חשוב בעיצוב יחסם של תושבי הגדה למדינת ישראל.

תפיסות ועמדות כלפי המלחמה

אחד מסימני ההיכר הבולטים של האוכלוסיה הנחקרת היא היותה אוכלוסיה מובסת. כיצד מתבטאות המלחמה ותוצאותיה בתודעתם ובעמדותיהם של הנחקרים? התיאוריה אשר הנחתה אותנו בבדיקת שאלה זו, והן כהסבר הממצאים, היא התאוריה של Cognitive Dissonance עובדת הכשלון הצבאי עומדת בניגוד לדמוי העצמי הלאומי של העם המובס. סביר איפוא, שיתעוררו מנגנוני הגנה אשר הפונקציה שלהם תהיה ריכוזו או טשטושו שליניגוד זה. המשתנים העיקריים שיבדקו בפרק זה הם: מידת הסבל מן המלחמה (1); הדרכים הנקוטות בהסברת המפלה (2); הצפיה למלחמה נוספת (3); העמדות כלפי מלחמה נוספת (4) והנמקותיהן (5).

1. הסבל ממלחמת ששת הימים

א. כ ל ל י

ניסינו לבדוק באיזו מידה מעידה האוכלוסיה על עצמה כי סבלה כתוצאה מן המלחמה, ואם קיים קשר בין מידת הסבל לבין משתנים אחרים. לשם כך הוצגה בפני הנחקרים השאלה הבאה: "האם בתקופת המלחמה ולאחריה סבלת מידי הישראלים? באיזו צורה?"

התשובות מוינו לקטגוריות הבאות:

(א) סבל כבד: בקטגוריה זו הוכנסו תשובות כגון:

פציעה; הרג קרובים; הריסת בית.

(ב) סבל קל או בלתי ישיר: נזקים כלכליים; פגיעה בכבוד הלאומי וכיו"ב.

(ג) אין סבל.

התפלגות התשובות היתה:

לוח מס' 20: מידת הסבל במלחמה

סבל כבד	12%
סבל קל או בלתי ישיר	59%
אין סבל	29%
סה"כ המשייבים	483

בסבל קל או בלתי ישיר ציינו המרואיינים כל שינוי באורח חייהם שבא כתוצאה מן המלחמה; נזקים כלכליים, וירידה ברמת החיים. כך אמר אחד המרואיינים:

"סבלתי הרבה. מפני שהתוצרת החקלאית שלי - מלפפון, עגבניות, תפוחי-אדמה - הושמדו וכמו כן יש הרמה ביוקר החיים כעת".

המלחמה נתפסת, אם כן, כגורם לסבל ישיר - באובדן של חיים או של פרנסה באופן מוחלט - רק במקרים מעטים. אולם אין להסיק מכאן את המסקנה מרחיקת הלכת שהמלחמה והכבוש שאחריה לא פגעו באוכלוסיה. רוב הנחקרים נפגעו במלחמה בפרנסתו, באורח חייו היומיומי או לפחות מבחינה רוחנית.

ב מידת הסבל במלחמה לפי צורות ישוב

לוח מס' 21: מידת הסבל במלחמה לפי צורות ישוב

צורות ישוב	עיר	כפר מפותח	כפר נחשל	מחנה פליטים
סבל כבד	18%	10%	8%	11%
סבל קל או בלתי ישיר	65%	65%	51%	67%
אין סבל	18%	25%	42%	22%
סה"כ המשיבים	148	89	182	64

מתוך הסבלה עולה כי אין שנויים ניכרים בהתפלגויות כאשר הן נערכות לפי צורות הישוב השונות - פרט לשנוי אחד. בכפר הנחשל מרובה אחוז הטוענים לסבל קל יותר. דבר זה מוסבר קודם כל בהיותם נידחים - כוחות הכבוש הגיעו אליהם לעיתים רחוקות יותר. הדבר מודגם בסיפא של התשובה הבאה (מרואיין בכפר נחשל): "עצרו אותנו בבנין בית הספר לכמה ימים; לאחר מכן שחררו אותנו ומאז לא באו היהודים לכפר".

הסבר נוסף הוא האותרכיות הרבה יותר של כפרים נחשלים אשר בזכותה סבלו פחות הלקויים באספקה, בתעבורה, מעוצר וכיו"ב.

השנויים בהתפלגות התשובות על-פי המחוזות השונים הם קטנים למדי.

2. סיבות המפלה

א. כ ל ל י

השאלה שנועדה לבדוק את דעות הנחקרים אודות סיבות התבוסה הערבית במלחמה האחרונה היתה: "מה היו הסיבות לכשלון הערבים במלחמה?" נתקבלה התפלגות התשובות הבאות:

לוח מס' 22: הסבות לכשלוך הערבים במלחמה

94%	בגידה
41%	עזרה לישראל מהחוץ
22%	הערכה לא נכונה של כח ישראל
10%	עליונות ישראל
487	סה"כ המשיבים

כמעט כל הנחקרים מזכירים "בגידה" בין גורמי המפלה. הובאו בפנינו "הוכחות" רבות למעשי בגידה הן בחזית המצרית והן בזו הירדנית. כך למשל אמר אחד המרואיינים: "היתה בגידה. ביחוד חמשת הקצינים שטענו שהם טעו בדרך ונכנסו לישראל. ועוד: "בעצם לא היתה מלחמה בגדה, והקצינים הירדנים ברחו לגדה המזרחית בלי ללחום ממש". מרואיין שני מפרט יותר: "כמו שנאצר אמר אתמול, חשבתי על זה קודם: בגידה של קצינים במצרים... והבגידה של שרותי הביון המצריים שמסרו הודעות כוזבות".

נקיטת הסבר זה של בגידה מפחית את הדיסונאנס בין המפלה לבין דמוי עצמי חיובי. במפלה לא אשמים המוני העם הערבי אלא אך קומץ בוגדים קטן. הסבר המפלה על יסוד בגידה הוא נפוץ למדי (למשל: מיתוס "הפגיון בגב" שהופץ בגרמניה אחרי מלחמת העולם הראשונה). במציאות הפוליטית הערבית של כחות קצינים יריבות המתחרות זו בזו יש לטעון הבגידה סבירות מיוחדת.

הסיבה השניה בחשיבותה היא: "עזרה לישראל מבחוץ". גם היא משמשת מוצא נאות לדיסונאנס: לא חולשת הערבים היא שגרמה למפלה, באשר הם נאלצו לעמוד מול "כוח עצום ורב" - לא רק של ישראל, אלא גם של מעצמות המערב.

הסיבה השלישית (שמספר הציינים אותה פחות מרבע ממספר המציינים את הסיבה הראשונה) תלויה, אמנם, בערבים עצמם, אך זוהי סיבה לא-מהותית. דהיינו, שוב לא חולשת הערבים, וחוסר יכולתם, גרמו למפלה, אלא אך טעות בשקול. רק 10% מן הנחקרים מודים בפה מלא כי עליונות ישראל היא שגרמה לתבוסת הערבים. גם אז תצויין סיבה זו רק יחד עם אחרות.

בסכום נוכל לומר כי לא מצאנו בצבור הנחקרים נכונות לברור כן ורציונלי של סיבות התבוסה, או נטיה להפיק ממנה לקחים של ממש. נראה לנו כי חוסר יכולת זה להפיק לקח עלול להועיל לישראל מבחינה צבאית אך לפגוע במאמציה לנצל את תוצאות המלחמה להשגת שנוי במעמדה הפוליטי.

3. צפיה למלחמה

תגובה פסיכולוגית אחרת העשויה לצמצם את החוויה הקשה של התבוסה היא לראותה כזמנית בלבד כ"הפסד בקרב ולא במלחמה". גישה זו מחייבת צפיה לחדוש פעולות האיבה בעתיד הקרוב. צפיה זו תטביע את חותמה על תפיסת כל הזירה הפוליטית-חברתית ועל נקיטת העמדות כלפיה. שכן היא מעמידה את כל מערכת היחסים החברתיים והפוליטיים כ"נזילים" ובלתי יציבים.

הצגנו בפני הנחקרים את השאלה הבאה: "האם אתה חושב שתהיה עוד מלחמה? אם כן מתי?" התפלגות התשובות שנתקבלו מסוכמת בלוח מס' 23. יש להעיר כי מספר הנמנעים מתשובה על שאלה זו היה גדול יחסית (103).

לוח מס' 23: האם ומתי תהיה עוד מלחמה

1.	תוך שנה	70%
2.	עד חמש שנים	21%
3.	עד עשר שנים	1%
4.	יותר מעשר שנים	0%
5.	לא תהיה עוד מלחמה	7%
סה"כ המשיבים		384

מן הטבלה עולה כי ההרגשה הרווחת בקרב הנחקרים היא כי המצב הנוכחי יביא, וקרוב לוודאי במוקדם, להתנגשות צבאית נוספת. כדברי אחד המרואיינים: "אם המצב ימשך כך, בעוד פחות משנה תהיה עוד מלחמה הרסנית".

4. עמדות כלפי חידוש המלחמה

א. כ ל ל י

חידוש המלחמה הוגדר על ידי רוב הנחקרים כדבר צפוי. האם הוא גם דבר רצוי לדעתם?

דבר זה ניסינו לבדוק על ידי הצגת השאלה: "האם הערבים צריכים לנהל מלחמה נוספת?" נתקבלה התפלגות התשובות הבאה:

לוח מס' 24: הצורך במלחמה נוספת

1.	כן	52%
2.	כן, בתנאי שיהיה אפשרי (מבחינה צבאית)	5%
3.	כן, אם ישראל חתעקש	31%
4.	לא	12%
סה"כ המשיבים		447

הדבר החשוב והבולט ביותר בטבלה זו הוא אחוז המחייבים מלחמה בלא תנאי (52%). לחלק נברר מהן הסיבות לתמיכתם במלחמה, ובאיזו מידה ניתנת דעתם לשנוי.

הדבר החשוב השני העולה מן הטבלה הוא כדלקמן: אחוז המחייבים מלחמה באופן מותנה הוא 36%. מהם 31% מתנים את עמדתם בהתנהגות ישראל, ורק 5% מתנים אותה באפשרות צבאית.

מכאן עולה מסקנה חשובה: אלו המוכנים להצהיר על עמדותיהם כניתנות לשנוי מתנים אותן כמעט לגמרי בעמדתה של ישראל. דהיינו: אותו חלק של האוכלוסיה (36%) שעדיין לא קבע סופית את עמדתו מושפע בקביעתה של זו בעיקר מהתנהגותה של ישראל.

לאור דיוננו הקודם קל להבין מדוע רק 5% מתנים את עמדתם כלפי מלחמה נוספת בקיום אפשרות צבאית: מאחר והרוב המכריע אינו מכיר בחולשה צבאית כסיבה למפלה - ממילא לא יראה מניעה צבאית מחדוש המלחמה.

ב. עמדות כלפי חידוש המלחמה לפי צורות ישוב

נבדוק עתה אם צורת הישוב משפיעה על העמדה כלפי מלחמה נוספת.

לוח מס' 25: עמדות כלפי חידוש המלחמה לפי צורות יישוב

				צורת יישוב	
מחנה פליטים	כפר נחשל	כפר מפותח	עיר		תשובות
63%	56%	27%	56%		כן
5%	5%	2%	8%		כן, בתנאי שיהיה אפשרי מבחינה צבאית
22%	28%	55%	24%		כן, אם ישראל תחזקש
10%	10%	16%	12%		לא
63	170	88	126		סה"כ המשיבים

מטבלה זו, כמו בטבלאות דומות רבות, נראה כי אוכלוסית הפליטים היא הקיצונית ביותר ואוכלוסית הכפר המפותח היא המתונה ביותר, בעוד שהעיר והכפר הנחשל עומדים בתווך.

ג. עמדות כלפי חידוש המלחמה לפי המחוזות

נבדוק להלן אם, ובאיזו מידה, שונה העמדה כלפי חידוש המלחמה במחוזות השונים.

לוח מס' 26: עמדות כלפי חידוש המלחמה לפי אזורי יישוב

חברון	שכם	ירושלים	אזור יישוב	
			תשובות	כן
59%	46%	54%	כן	כן, בתנאי שיהיה אפשרי (מבחינה צבאית)
3%	2%	10%	כן, אם ישראל תתעקש	לא
28%	41%	23%	לא	לא
11%	10%	13%	לא	לא
75	183	189	סה"כ המשיבים	

את ה"קיצוניות" המסוימת המתגלית בירושלים ניתן להסביר באמצעות העובדה כי עיקר המחקר בה נערך סמוך יותר לגמר המלחמה מאשר במקומות האחרים ואין ליחס לה, לפיכך, משקל רב. ההבדל הנוחר - בין שכם לחברון - נוטה להראות על ההיפך פן הדימוי המקובל של שכם כעיר הקיצונית, כלאומנית יותר מחברון.

ד. הקשר בין עמדה חיובית כלפי חידוש המלחמה לבין חיזוי מלחמה בקרוב.
 ככל שהנחקרים מעונינים יותר בחידוש המלחמה, כך הם גם סבורים כי אכן היא תתחדש, וחוך זמן קצר. הקורלציה שנמצאה היא 0.62. גם בתופעה זו אפשר לראות נטיה להורדת דיסונאנס: ככל שהמלחמה רצויה יותר לנחקר כן היא נתפסת כקרובה יותר לפרוץ.

5. ההנמקות לעמדות כלפי חידוש המלחמה

א. כ ל ל י
 ניסינו לעמוד על הסיבות, או לפחות על ההנמקות המודעות, של הנטיה לחידוש המלחמה. באיזו מידה מהווה המלחמה בתודעת הנחקרים אמצעי להשגת מטרות מדיניות מוגדרות ובאיזו מידה יש לה ערך מוטיבציוני עצמי. בלומר: עד כמה מוצאים הנחקרים ספוק בעצם הלוחמה בלי להתחשב, יתר על המידה, בתוצאות. או, באיזו מידה היא מהווה את "המשך המדיניות בדרכים אחרות".

כל נחקר נתבקש לנמק את תמיכתו בחידוש המלחמה, או את התנגדותו לחידושה. כל נחקר יכול היה לציין שתי סיבות, אך רק 220 נחקרים (מתוך 430 שהשיבו לשאלה זו) נמקו את עמדתם ביותר מסיבה אחת.

התוצאות מסוכמות בלוח מס' 27:

לוח מס' 27: נימוקים בעד ונגד חידוש המלחמה

נימוקים נגד חידוש המלחמה				נימוקים בעד חידוש המלחמה			
במלחמה להחזיר את כבודם	להחזיר את כבודם	להחזיר את כבודם	להחזיר את כבודם	להחזיר את כבודם	להחזיר את כבודם	להחזיר את כבודם	להחזיר את כבודם
לא נצליח להשיג מטרתנו	לא נצליח להשיג מטרתנו	לא נצליח להשיג מטרתנו	לא נצליח להשיג מטרתנו	לא נצליח להשיג מטרתנו	לא נצליח להשיג מטרתנו	לא נצליח להשיג מטרתנו	לא נצליח להשיג מטרתנו
5%	1%	10%	51%	34%	10%	3%	13%

מטבלה זו עולה במישור כי הסיבות הדומיננטיות לחידוש המלחמה הן (כסדרן):

(1) החזרת השטחים שנכבשו במלחמה האחרונה.

(2) החזרת הפליטים.

תשובות אשר נגדירן כמוציגות יותר לפי תוכנן ("נקמה"; "חיסול ישראל") זוכות באחוזים קטנים בהרבה. בין הנימוקים נגד המלחמה, התנגדות העקרונית היא הנימוק המוזכר ביותר.

ב. הקשר בין עמדות כלפי המלחמה והנמקותיהן

נשווה להלן (לוח מס' 28) את ההנמקות אשר נמנו על-ידי שתי קבוצות של נחקרים

להצדקת עמדתם:

(1) אלו הדורשים פתיחת מלחמה בכל תנאי;

(2) אלו המתנים את חידוש המלחמה ב"עקשנות מצד ישראל".

לוח מס' 28: השוואת הנימוקים של בעלי עמדות קיצוניות ומתונות כלפי חידוש המלחמה

ההנמקות מידת חיוב מלחמה	בכדי לנקום להחזיר הכבוד	בכדי לחסל את ישראל	החזרת הגבולות לתכנית 47	החזרת פליטים	החזרת שטחים שנכבשו במלחמה האחרונה	התפלגות שולית
כז	26%	21%	9%	34%	47%	52%
כז, אם ישראל תתעקש 9%	9%	3%	16%	46%	78%	31%
סה"כ המשיבים	81	59	44	151	228	
התפלגות שולית	18%	13%	10%	34%	51%	

ג. נוכל לצרף יחד עם שתי הסיבות הראשונות בלוח 28 ("נקמה" ו"חסול ישראל") ושכנגדן בשם "סיבות אמוציונליות", ואת שלוש הסיבות האחרונות (החזרה לגבולות 1947, החזרת הפליטים, החזרת השטחים שנכבשו ב-1967), נוכל לכנות בשם "סיבות פרגמטיות". תעלה אז התמונה הבאה: אחוז המנמקים את עמדתם בסיבות האמוציונליות גבוה בקרב התומכים במלחמה ללא תנאי, מאשר בקבוצת המתנים את עמדתם כלפי חידוש המלחמה ב"התעקשות ישראל".

ולהפך: אחוז המנמקים את עמדתם בסיבות פרגמטיות גבוה בקרב המתנים את עמדתם כלפי חידוש המלחמה, ונמוך יותר בקרב אלו שאינם מתנים את עמדתם. ההבדלים באחוזים ניכרים ביותר.

המסקנות העולות הן הבאות:

- (1) נימוקים אמוציונליים מובאים בזכות עמדות קיצוניות. במקרה זה המלחמה אינה "המשך המדיניות באמצעים אחרים", אלא כמעט, מטרה לשמה. עמדה מתונה מנומקת בגורמים פרגמטיים. אותם חוגים שאינם גורסים מלחמה בלא תנאי מעלים דרישות קונקרטיות ופרגמטיות. דרישות כאלו יכולות לשמש נושא למו"מ, בניגוד לסיבות האמוציונליות המדריכות את הקיצוניים יותר.
 - (2) בסעיף הקודם צויין כי 52% מן הנחקרים השיב בחיוב לשאלה אם צריכים הערבים לנהל מלחמה נוספת. אולם מן התוצאות האחרונות עולה כי לפחות כמחצית מביין הנחקרים שחייבו מלחמה נוספת מביאים נימוקים פרגמטיים לבסוס עמדתם. מסתבר כי חלקם הגדול לקח כ"מוסכמת מראש" את ההנחה כי ישראל תגלה נוקשות בכל השאלות השנויות במחלוקת (כגון: נסיגה מן השטחים המוחזקים; "פתרון צודק" של בעית הפליטים); הדבר מודגם בתשובות כמו: "המלחמה בלתי נמנעת והיא תפרוץ שוב כדי להחזיר את השטחים שנכבשו במלחמה האחרונה".
- מכאן אנו לומדים כי שעור המחייבים מלחמה בכל תנאי נופל במידה ניכרת ממה שאפשר היה לסבור תחילה.

קומוניקציה

אחת המשימות המכריעות העומדות בפני מחקר דעת קהל היא ניתוח דפוסי הקומוניקציה ההמונית, דהיינו הנתיבים בהם עוברים מידע והערכות מהמרכזים לפריפריה. בשטחים המוחזקים נוספו לבעיה זו ממדים חדשים:-

- א. אי הבהירות שבמצב החברתי-הפוליטי הגבירה את התלות בקומוניקציה ההמונית.
- ב. נתיבי הקומוניקציה ההמונית ממלאים במידה מסוימת את מקום המגעים הישירים עם ארצות ערב שניתקו או הצטמצמו.
- ג. קול ישראל הופיע בזירה בתפקיד חדש, לא רק כמבטא את עמדת היריב, אלא גם כצינור חשוב להעברת מידע מהמרכז השליט לנשלטים.
- ד. הרדיו ממלא מאז המלחמה גם את מקום העיתונות אשר כמעט וחדלה למלא תפקיד קומוניקטיבי.

המשתנים הקונקרטיים שנחקרו הם שניים:

- (א) מידת החשיפה לרדיו וטלוויזיה ממקורות שונים.
 - (ב) מידת האמון הניתן לשידורים מישראל לעומת שידורים ערביים.
- את מידת החשיפה נסינו לברר ע"י השאלות:
1. "האם צפית אתמול בשידור טלוויזיה? אם כן, מאלו תחנות?"
 2. "האם שמעת אתמול חדשות ברדיו? אם כן, מאלו תחנות?"
- ביחס לטלוויזיה נוכחנו שהחשיפה הינה קטנה ביותר. רק 6% (!) מן המרואיינים ($N = 365$) מסרו שצפו בטלוויזיה*.

ממצא זה מן הדין שיביא לידי ספק מסוים לגבי הדמוי המקובל של תפקידה המכריע של הטלוויזיה בעיצוב דעת הקהל בגדה.

המשך הדיון יתרכז, איפוא, בתחום ההאזנה לרדיו.

* נראה לנו שתוצאה זו מחייבת שנוי נוסח השאלה, במחקרים מפורטים יותר שייערכו בעתיד, באופן שתתקבל הבחנה יותר טובה, ע"י הוספת אפשרויות של חשיפה במועדים רחוקים יותר - שבוע אחרון, חודש אחרון וכיו"ב.

כ-3/4 מן הנחקרים האזינו לחדשות ביום הקודם לראיון*.

סדר הפופולריות של התחנות היה:

קהיר -	63%	מבין המאזינים.
עמאן -	46%	מבין המאזינים
ישראל -	43%	מבין המאזינים
ביביסי -	23%	מבין המאזינים
דמשק -	11%	מבין המאזינים
מוסקוה -	5%	מבין המאזינים
תחנות אחרות	8%	מן המאזינים.

כבר מנתונים אלה נובע שמרבית הנחקרים אינם מסתפקים בהאזנה לתחנה אחת, הנטייה השולטת היא להשוות אינפורמציה מכמה מקורות.

נתוח צרופי התשובות מראה:

א. הצרוף המקובל ביותר ישראל - קהיר - עמאן - 15% .

ב. למרות הנטייה להאזין לקול ישראל אין כמעט מקרים בהם מאזינים לקול ישראל בלבד (1%).

נראה לנו שלעובדה זו חשיבות מעשית: גם אם תוגבר החשיפה לקומוניקציה ממקורות ישראלים אין כל סיכוי שמקורות אלה ישיגו מונופול, אפילו לגבי חוגים מצומצמים. הם יצטרכו תמיד להתחרות בקומוניקציה ממקורות ערביים.

ג. גם לקול קהיר שהוא הפופולרי ביותר אין מונופול בחוגים רחבים, רק 5% שומעים את קהיר בלבד (2-3% נוספים את קהיר-דמשק בלבד).

נטייה זו לגוון את ההאזנה, היא לדעתנו אחת העדויות לחוסר בסחון וחוסר יציבות המעלים את הביקוש לקומוניקציה.

על רקע זה גוברת חשיבות שאלת האמון כלפי הקומוניקציה. עצם רבוי המקורות מצביע על כך שכנראה אין מקור אחד הזוכה לאמון בלתי מסויג.

* כל הנתונים שיובאו להלן מבוססים על מדגם של תושבי הגדה, פרט לשטח העירוני של ירושלים המזרחית. השאלות העוסקות בקומוניקציה צורפו לשאלון לאחר שכבר נסתיים הראיון בירושלים המזרחית.

נסינו לבדוק את מידת האמון לקול ישראל בהשוואה לכל המקורות הערביים יחד*,

בעזרת השאלה הבאה:

"כאשר "קול ישראל" מוסר ידיעות (חדשות) שונות מאשר התחנות הערביות למי אתה

מאמין? מדוע?"

התפלגות התשובות היתה:

6%	-	לקול ישראל
36%	-	לא לזו ולא לזו
58%	-	לתחנה הערבית

בולטת במיוחד העובדה שלמעלה משליש הנחקרים אינם מאמינים לאף אחד מהצדדים.

חדשות כללית:זו באה לבטוי גם בתשובותיהם המפורטות של הנחקרים.

"כל תחנה יש לה מגרעותיה".

"אני לא מאמין לאף אחת, כולם היום משקרים".

אם כי כמובן יש נטיה יותר גדולה להאמין לתחנות הערביות, - "קול ישראל מסלף את האמת.

אני מכיר בכך שגם תחנות ערב לא אומרות רק אמת, אך בכל זאת ההבדל הוא מהותי".

מענין לבדוק את הקשר בין חשיפה למקור קומוניקציה מסוים לבין מתן אמון בו.

לוח מס' 29: קשר בין החשיפה לשידורים ומתן אמון בהם

האזנה לתחנות אמון לתחנות	לא מאזינים		קול ישראל		רדיו רדיו רדיו	רדיו דמשק	בי.בי.סי
	מאזינים	לא	קול ישראל	קול ישראל			
מאמין לקול- ישראל	8%	9%	4%	3%	2%	2%	
אי-אמון	51%	43%	41%	31%	32%	24%	
אמון לתחנה ערבית	41%	49%	55%	66%	66%	75%	
סה"כ המשיבים	61	148	158	222	38	63	

מתוך ניתוח הטבלה אנו רואים שניתן קשר בין החשיפה ומידת האמון אעפ"י כן יש

לציין שהנטיה להאזין לקול ישראל עולה בהרבה על הנטיה לסמוך עליו. אם כך עולה השאלה

איזה פונקציה ממלא קול ישראל עבור המספר הלא-מבוטל של מאזיניו - מסתבר שמאזינים

לקול ישראל -

* לדאבוננו אין השוואה מפורטת בין האמון הניתן לתחנות הערביות השונות ומן הראוי

שהשוואה כזו חיערך במחקרים מפורטים יותר שיבוצעו בעתיד.

- א. לצורך קליטת מידע ארגוני (שעת עוצר וכיו"ב).
- ב. מחוך אמונה שהאזנה מופגנת לקול ישראל תמצא חן בעיני השלטונות הישראליים.
- ג. בכדי לבדוק את מהימנות התחנות הערביות (בעיקר לגבי אלה שאינם מאמינים לאף אחד). נסינו לבדוק כמה גורמים העשויים להשפיע על החשיפה והאמון.

חשיפה:

א. מידת הדתיות:

מבין הדתיים גבוה יותר שיעור הנחקרים שא לא האזינו כלל, כן גדולה יותר הנטיה להאזין לרדיו עמאן וקהיר.

החילוניים לעומת זאת, מאזינים יותר מן הדתיים לקול ישראל, לבי.בי.סי ולרדיו דמשק.

לוח מס' 30: האזנה לשידורי רדיו על פי מידת הדתיות

לא דתי	דתי	מידת הדתיות האזנה לתחנה
10%	30%	לא מאזין
50%	43%	קול ישראל
35%	45%	קול עמאן
63%	73%	רדיו קהיר
13%	10%	רדיו דמשק
27%	15%	בי.בי.סי
1%	4%	תחנה קומוניסטית
2%	4%	תחנה אחרת
97	245	סה"כ

ב. מידת ההשכלה

דפוס דומה מצאנו כשבדקנו את הקשר בין השכלה לבין חשיפה. הבלתי משכילים מאזינים פחות לרדיו, ומרביתם יותר מן המשכילים להאזין לעמאן. לעומת זאת עולים הנחקרים המשכילים על הבלתי משכילים בהאזנה לישראל, קהיר, דמשק ובי.בי.סי.

לוח מס' 31: הקשר בין האזנה לרדיו והשכלה

השכלה גבוהה (תיכונית ומעלה)	השכלה בינונית (עממית ותכונית חלקית)	השכלה נמוכה (חוסר השכלה ועממי חלקי)	מידת השכלה האזנה לתחנה
14%	17%	28%	לא האזינו
52%	59%	41%	קול ישראל
25%	48%	51%	קול עמאן
98%	78%	63%	קול קהיר
10%	17%	8%	קול דמשק
52%	20%	5%	בי. בי. סי
0%	6%	4%	תחנה קומוניסטית
5%	6%	4%	תחנה אחרת
21	79	24	סה"כ

לא נמצאו קשרים עם גורמים דמוגרפים נוספים כמו מצב כלכלי, גיל תעסוקה.

עובדה זו מלמדת שהרדיו בניגוד לטלוויזיה הוא מכשיר קומוניקציה שוה לכל נפש וחודר לכל פינת האוכלוסיה.

אמון:

א. מידת הדתיות

מידת הדתיות מתגלה גם כגורם משפיע על מידת האמון שרוחשים תושבי הגדה לתחנות הערביות. ככל שחילונים יותר, כן מאמינים יותר לשידורי התחנות הערביות.

$$(\chi^2 = 23 \text{ מובהק ל-} .01)$$

ב. מצב כלכלי

עם המצב הכלכלי התגלה קשר מובהק אם כי חלש יותר מאשר עם מידת הדתיות. ככל שהמצב הכלכלי גרוע יותר, כן גוברת והולכת מידת האמון שרוחשים לתחנות הערביות.

$$(\chi^2 = 22 \text{ מובהק ל-} .05)$$

דווקא ההשכלה לא מתגלה כגורם משפיע על מידת האמון שרוחשים לתחנות הערביות, וכן גם לא התגלו כמשפיעים גיל ותעסוקה.

גורם נוסף התגלה כמשפיע היה הסבל במלחמה. דווקא ככל שסבלו יותר במלחמה, גובר האמון בתחנות הערביות ($\chi^2 = 23$ מובהק ל- $.01$).

ניתן להבין תופעה זו מבחינה אמוציונלית (צורך גדול יותר בבטחון), קשה יותר מבחינה רציונלית.

בעוד אשר אפשר להניח את כיוון הקשר בין גורמים דמוגרפים וחשיפה ואי אמון לתחנות שידור מסוימות, אי אפשר לדעת מה הסיבה ומהו המסובב, כשאנו בודקים את הקשר בין משתנים אלה לעמדות פוליטיות ודמויים אתנים. אם עמדות מסוימות גרמו לחשיפה או לאמון, או שעמדות אלה הן תוצאה של ההאזנה והאמון בתחנות שידור אלו או אחרות. סביר ביותר להניח שקיימת כאן אינטראקציה.

נמצא קשר בין האזנה לתחנות מסוימות ובין תפישת ההתקדמות היחסית של ערביי ישראל מול ערביי הגדה.

המאזינים לקול קהיר ולקול דמשק נוטים לתפוס יותר מאחרים את התקדמותם של ערביי הגדה כגדולה יותר, בעוד שהמאזינים לקול ישראל ולרדיו עמאן והלא מאזינים. כלל נוטים יותר בכיוון של תפישת חוסר הבדל בהתקדמות, או נטיה לתפישת ערביי ישראל כמתקדמים יותר.

נוכל לראות זאת בלוח הבא:

לוח מס' 32: הקשר בין האזנה לרדיו ותפישת התקדמות יחסית של ערביי הגדה מול ערביי ישראל.

האזנה לתחנות תפישת התקדמות יחסית	לא האזינו	קול ישראל	רדיו עמאן	רדיו קהיר	רדיו דמשק	בי. בי. סי.
ערביי ישראל התקדמו יותר	19%	20%	19%	13%	18%	9%
אין הבדל בהתקדמות	30%	26%	26%	22%	16%	18%
ערביי הגדה התקדמו יותר	30%	45%	46%	51%	57%	38%
סה"כ	83	155	166	227	38	84

גם בין אמון לשידורי קול ישראל או תחנות ערביות ולתפישת ההתקדמות היחסית של ערביי הגדה או ישראל במשך 20 השנים האחרונות נמצא קשר.

ככל שגוברת האמונה בשידורי התחנות הערביות, מתגברת התפישה שערביי הגדה התקדמו יותר. ($\chi^2 = 30$, מובהק ל-0.001).

קשר אחר נמצא בין חשיפה לתחנות הערביות ולדמוי היהודי אצל הנחקרים.

מאזיני קול ישראל מדגישים את התכונה החיובית יותר של הדמוי בעל כושר אינטלקטואלי, בעוד אשר מאזיני התחנות הערביות מדגישים יותר את תכונות אי הושר

והאתנוצנטריות המייחסים ליהודי. דווקא התכונה - איש עסקים, שהיא דו-משמעית מבחינה ערכית, מודגשת אצל רובם.

תופעות מעניינות נוספות - מאזיני רדיו עמאן מתגלים כאלה שמדגישים יותר מכולם את המוסר הבין-מיני הלקוי אצל היהודים.

מאזיני דמשק, דווקא, מדגישים את אכזריותו של היהודי.

לוח מס' 33: הקשר בין האזנה לתחנות רדיו ובין דמוי היהודי הישראלי

האזנה לתחנות רדיו דמוי היהודי הישראלי	לא האזינו	קול ישראל עמאן	רדיו קהיר	רדיו דמשק	בי.בי.סי
פחדן	18%	11%	16%	7%	10%
אי-יושר (רמאי, גנב)	32%	26%	40%	57%	33%
אגואיזם ביחסים בין-אישיים					
(קמצן, גאווה, אוהב את עצמו)	21%	23%	26%	25%	25%
איש עסקים	22%	55%	40%	36%	30%
כושר אינטלקטואלי (אוהב ללמוד, משכיל, חכם)	28%	43%	37%	33%	28%
יחס חופשי בין מינים					
זכויות אשה	24%	31%	35%	28%	21%
חברמניות ספונטניות (בלתי פורמלי, לא אדיב)	4%	11%	9%	10%	8%
אתנוצנטריות (אוהב את עמו, שונא עמים אחרים)	20%	28%	19%	30%	23%
אכזריות	30%	24%	18%	27%	14%
סה"כ	83	155	166	227	84

קשרים אמיצים ביותר נתגלו בין מידת האמון שניתנת לתחנות ערביות לבין היחס ליהודים.

ככל שעולה האמון בשידורי התחנות הערביות כן יש פחות נכונות לחיות בשכנות ליהודים ולהתידד אתם.

$$r = .66 \text{ (מובהק ל-001)}$$

$$r = .66 \text{ (מובהק ל-001)}$$

$$r = .50 \text{ (מובהק ל-001)}.$$

הוא הדין גם לגבי תפישת נכונות היהודים להיות

בשכנות לערבים

נראה שמידת האמון שרוחשים לשידורי התחנות הערביות מהווה אינדיקטור כללי טוב

למידת הלאומנות והרדיקליות הפוליטית של הנחקרים, שכן בנוסף על הקשר האמיץ שהתגלה עם

היחס ליהודים ותפישת התקדמות יחסית גבוהה לערביי ישראל, נמצאו קשרים מובהקים בין

המשתנה הזה ובין צורת פתרון בעית הפליטים - ככל שיותר מאמין לשידורי התחנות הערביות, כן יותר קיצוני בדרישתו להחזיר את הפליטים למקומותיהם הקודמים ($\chi^2 = .60$ מובהק ל-001).
לבין הדרישה למלחמה נוספת ($\chi^2 = .56$ מובהק ל-001). (ככל שמאמינים יותר לתחנות ערביות כן דורשים יותר מלחמה נוספת ללא הסתייגות); ולצפיה לקראת פרוץ המלחמה הבאה - ככל שמאמינים יותר לתחנות הערביות כן מצפים לפרוץ המלחמה אחרי תקופה קצרה יותר ($\chi^2 = -.62$ מובהק ל-001).

באם נסכם, אפשר לאמר שמצאנו את הרדיו כמכשיר קומוניקטיבי המוני, בניגוד מוחלט לסלויזיה, שאיננה משמשת מדיום פופולרי בגדה.

אין מקור אינפורמציה יחידי המזרים את השפעתו וקונה לו את אמונם הבלתי מסויג של בני הגדה, אם כי השפעתו של קול קהיר נראית כדומיננטית באופן יחסי. הם מצויים במצב של אי בטחון ופניה למקורות שונים כדי לנסות ולעצב לעצמם תמונת עולם מהימנה לדעתם. כשאחוז ניכר ספקני באופן טוטלי לגבי כל מקורות האינפורמציה, קיים אחוז גדול של מאזינים לקול ישראל, אך האמונה בו מצד אחד והמונופול היחסי שלו על מאזינים מצד שני, מועטים מאד.

נראה שהחשיפה והאמון במקורות האינפורמציה השונים מושפעים מגורמים דמוגרפיים, בעיקר ממידת הדתיות, ובמידה קצת פחותה מהשכלה ומצב כלכלי.

נמצאו קשרים בין החשיפה והאמון לתחנות רדיו שונות לבין תפישת מצבם היחסי של ערביי הגדה לעומת ערביי ישראל, דמוי ויחס היהודים ותפישות וצפיות לעתיד בכל הנוגע לפתרון בעית הפליטים ולמלחמה נוספת.

קשרים בין משתנים

בפרקים הקודמים (פרט לפרק העוסק בהאזנה לרדיו) עסקנו בכל משתנה לחוד.
בפרק זה ננסה לדון בקשרים בין המשתנים. חישוב הקשרים, בוצע בעזרת מקדם
אשר הוצע לראשונה ע"י Goodman & Kruskal ב-1954.

ראה:

Goodman, L.A., Kruskal, W.H. "Measures of Association for Cross Classification" in Journal of American Statistical Association Vol. 49, 1954, pp. 732-764.

דיון מפורט בישימותו של מקדם χ^2 לדרכי ניתוח נתונים במחקר סוציולוגי ראה:
Conster, H.L. "Criteria for Measure of Association" in American Sociological Review, Vol. 30, No.3, 1965, pp.344-352.

צורת חישוב זו מתאימה במיוחד לצרכי מחקר במדעי ההתנהגות עקב הסיבות הבאות:

- א. המשתנים שביניהם מחושב הקשר אינם חייבים להמדד בשיטה מטריית נדרש רק סדר בין הקטגוריות, כלומר צריכה להיות אפשרות להשוות בין עוצמות שונות של המשתנה, אולם אין הכרח לקבוע את המרחק ביניהן.
 - ב. כאשר מקדם χ^2 מתקרב ל-1 מעיד הדבר על נטיה כללית של שני המשתנים להשתנות באותו כוון (כאשר \times עולה נוטה גם ψ לעלות). אולם לא על קשר לינארי, או על כל פונקצית קשר קבועה אחרת. כאשר \times מתקרב ל-1 מעיד הדבר על נטיה להשמות בכוון הפוך (כאשר \times עולה נוטה ψ לרדת).
- נתוח מערכת קשרים זו מצביעה על דפוס מגובש למדי של אידיאולוגיה לאומנית, המכיל את היסודות הבאים:

- א. תחושת אחוה והזדהות כלפי ערבים.
 - ב. תחושה של זרות והסתייגות מיהודים.
 - ג. גישה חוקפנית "ולוחמת" נגד מדינת ישראל.
- יסודות אלה קשורים ביניהם בצורה הדוקה.

1. הקשר בין אחוה לערבים ויחס תוקפני כלפי מדינת ישראל.
אותם נחקרים הנוטים לראות את ערביי ישראל כקרובים אליהם מחוייבים מלחמה נוספת (47. $\chi^2 =$) ומנבאים שמלחמה תפרוץ בקרוב (31. $\chi^2 =$).
הנחקרים הסבורים כי יחס תושבי הגדה הקבועים אל הפליטים הוא יחס טוב ("כמו אל אחים") גם הם נוטים לחייב מלחמה נוספת (28. $\chi^2 =$).
הדרישה להחזרת הפליטים ממוזגת בחוכה את הדאגה (המוצהרת לפחות) לשלומם וזכויותיהם של הערבים עם הנכונות להחרפת הקונפליקט עם ישראל.
ואכן קשורה התביעה להחזרת הפליטים הן עם היחס החיובי לערביי ישראל (45. $\chi^2 =$) ולפליטים (21. $\chi^2 =$) והן עם חייובה של מלחמה נוספת (44. $\chi^2 =$), ונבוי שמלחמה תפרוץ בקרוב (30. $\chi^2 =$).
2. הקשרים בין התביעה להחזרת הפליטים ואיבה כלפי יהודים
יש לציין כי לא מצאנו קשרים מובהקים בין היחס לפליטים לבין ההסתייגות האישית מיהודים. (נכונות לידידות ו/או לשכנות).
לעומת זאת מצאנו גם כאן קשר בין התביעה להחזרת הפליטים (בשונה מיחס חיובי בלבד) לבין הבעות איבה כלפי יהודים. אלה התובעים להחזיר פליטים למקומותיהם הקודמים אינם מוכנים לידידות או לשכנות עם יהודים (36. $\chi^2 =$ 25. $\chi^2 =$ בהתאמה) וכן גם סבורים שהיהודים מצדם אינם מוכנים להתידד עם ערבים (30. $\chi^2 =$).
3. הקשרים בין הסתייגות מיהודים ותוקפנות כלפי ישראל
כפי שניתן לצפות נמצאה הנטיה לתוקפנות כלפי ישראל קשורה באורח מובהק וחד משמעי לאיבה כלפי יהודים כפרטים. (אם כי הדפוס של איבה כלפי ישראל תוך הבעת האיבה ליהודים כאנשים קיים באוכלוסיה הנחקרת). אלה הרואים צורך במלחמה נוספת מסתייגים מידידות עם יהודים (51. $\chi^2 =$) ומשכנות עמהם (38. $\chi^2 =$) ונוטים ליחס ליהודים הסתייגות דומה (33. $\chi^2 =$, 34. $\chi^2 =$) אלה המנבאים חידוש המלחמה בקרוב מגלים אותה נטיה להסתייג מיהודים (מקדמי הקשר המקבילים הם 34. $\chi^2 =$, 28. $\chi^2 =$, 44. $\chi^2 =$, 26. $\chi^2 =$).

נוכל איפוא לסכם ולאמר כי מצאנו מבנה של עמדות לאומניות אשר בעית הפליטים (או ליתר דיוק הנטיה לפתרונה הרדיקלי) מהווה מעין בריח תיכון שלו.

הפסיכולוגיה החברתית מלמדת, כי מבנה מגובש של תפיסות, אמונה ודעות הוא עמיד יותר בפני נסיונות של השפעה ושנוי, מאשר עמדה או דעה מבודדת. על סמך הנחה כללית זו אנו נוטים לנבא, כי אף אם ניתן להשפיע זמנית על יסוד זה או אחר בתודעת הלאומן הערבי יופיע זמן קצר אחר כך תהליך של התגבשות מחדש של הדפוס המקורי, באשר האלמנט ששונה ע"י השפעה מבחוץ ישוב ויתאים את עצמו למבנה הכללי בחוכו הוא מאורגן.

אם יש יסוד אחד בעל עמדה אסטרטגית אשר יש סכוי להשפיע בעזרתו על המבנה כולו הרי הוא בעית הפליטים.

התודעה כי בעיה זו נפתרה בעקרה, אם גם לא בדיוק בצורה הנדרשת ע"י הגישה הלאומנית, עשויה לדעתנו להשמיט את הבסיס המלכד את הגישה הלאומנית ולהקל לפיכך על שינוייה.